

## DÉRY TIBOR KISREGÉNYEIRŐL (II.)

### *Mikrometszetek*

BORI IMRE

Déry Tibor kisregényeiről írott tanulmányunk folytatásaként és kiegészítéseként a regények olvasása közben gyűjtött mikrometszetek egy sorozatának a bemutatásával nemcsak az íróra jellemző „mit” kérdésére keressük a feleletet, hanem írónk „hogyanjára” is — anélkül természetesen, hogy megközelítő teljességében meg is tudnánk mutatni. Nem pusztán a szöveg kiváltotta benyomás vagy hatás érdekel most bennünket, hanem az írói hatáskiváltás eszközeinek a köre, a szövegmegoldások mikéntje, stílusvilágának „délyessége”.

#### 1.

Első szövegünk a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*, amelynek első kiadását (1971) forgatjuk.

A regénybeli Montánába igyekvő hőst, Józsefet, látjuk öreg Fordjában, mellette az útról éppen felszedett, sáros lábú fiúval. Egyhangú az utazás, a kormánynál ülőnek van alkalma tehát elmélkedni, tanulmányozni a felhők járását is, ha úgy tetszik neki. Felhők úsznak a pop-fesztivál színhelye felé, kísérve a több száz-ezer kocsi, s az egyik báránfelhő „madár voltát” éppen megfejtí hősünk. „Kitárt szárnyakkal lebegő keselyűnek” látja a felhőt, majd mintha iskolai leckéjét mondaná fel, elmélkedik:

„— A kondor, mely a Magelhaes-szoros mentén és Patagóniában közvetlenül a part menti meredek szirteken fészkel — *mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált* —, 7000 méter magasra is felszáll . . .” (13. old.)

A regény első húsz oldalának legjellegzetesebb, funkciót kapott

mondata az idézetünkben kiemelt. Az idegen szem mást nem lát, mint azt, hogy a főhős, József, rövid beszélgetés után felveszi kocsi-jába a fiút, s elindulnak Montána felé. Mind a ketten hallgatnak, csak az autó száguld mind nagyobb sebességgel. Kínos csend van: hallgat a fiú, akiről József megállapította, hogy a férfiszerelem egyik professzionális „papnöje”, néma József is, a kis intermezzo után a maga gondolataiba merül. Semmi sem zavarja tehát, hogy képzelete nekivadulva, a fiú jelenlététől mintegy új tápot kapva, feszítse mind nagyobb erővel a fesztivál-téma jelentéshatárait. A felhők-madarak asszociáció ugyanis előbb az özönvíz-motívumot ugratja ki, majd Ninivéét, azután a pokol-képzet ugrik elő, hogy vizsgált jelenetük végén a bibliai apokalipszist idéző látomást érjen meg József. A belső monológ egy kérdve kifejtő módszert idéző morfondírozás alakját kapja, amihez az autóvezetés mechanikus mozdulatai társulnak, a fizikai cselekvések pedig egyszerre ösztönzik az autómotort és a képzeletet mind nagyobb teljesítményre. Együttesen érzékeljük tehát a külső valóságot és a hős lelki valóságát — az „unalom”-fogalom kétértelműségével együtt. A sivár autóúton száguldók általában unatkozni szoktak, mechanikusan pillantva a tükörbe, jön-e másik autó utánuk, mielőtt gázt adnának. Unalomnak láthatja a József mellett ülő fiú is, ami megszállta hősünket, aki azonban nem unatkozik, legfeljebb csak lehalkulnak „erüniszakként rikoltozó gyötrelmes gondolatai”. Az égre pillantó szem fennakadt a felhőjátékon, a képzelet „motorja” dolgozik, s a hős máris belevesz gondolataiba, következésképpen mechanikusan cselekszik. Egy modern „gépinek” és egy bibliai pusztuláshangulatnak a találkozásait látjuk kiemelt mondatunkban tehát — még hozzá oly módon, hogy felbukkanásuk egyúttal a hős megtett útjának kilométerköveit is jelenti, a valóságosan megtett utét és a képzeletben lefutottét.

Az első a következő nyomban követi:

„— S hogy táplálkozik az ég királya? — kérdezte József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált.

— Döghúson él — mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált . . .

— Az állat belsősegeit kedvelik? — kérdezte József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált.

— Megvárják — mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált . . .”

Egymás után négyszer ad gázt az indítás után, fut a kocsi, ter-

jeszkedhet tehát a látomás is: hősiünk a madarak felvonulását „látja” a szöveg kb. egyoldalnyi terjedelmében előadva. A gondolat további útjának irányát egy hasonlat szabja meg: A madarak „mint egykor Sínai félszigetén a vándor fürjek gyülekeztek az Úr parancsára Izrael tábora körül . . .” Erre következik ismét a regény e fejezetének most már állandó helyeként szereplő mondat:

„— Ám Mózes maga, a nép vezére, nem jutott be Kánaánba, az ígéret földjére — *mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált . . .*”

S rögtön, mintegy nyomatékkul, még egy gyorsulás:

„— . . . megszállja Montánát — *mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált . . .*”

A monológot vivő „mondta”, „kérdezte”, „válaszolta” azután még ötször megjelenik, és csak a hatodiknál szólal meg ismét a jellegzetes szerepet játszó Déry-mondat:

„— Így — *mondta József, a visszapillantó tükörbe tekintve, majd unalmában megnyomva a pedált.*”

Ismét egyenletesen fut a kocsi, a hős bibliai látomása pedig el-takarja az egész szemhatárt: lenn a földön a pop-fesztiválra igyekvő fiatalok koszos, kábítószerezéssel merült csapatai, fenn, a látomás egén, felhőként, e földi nyomorúság „égi másaként” a „madarak”. Tele van madárral ebben a látomásban az ég, s az a két oldal, amelyen írónk felsorolja s felvonultatja a madárrajokat, önmagában is remekmű, Appolinaire Égöv című versének méltó s vele versenyző párja. Idézzük ennek a látomás-leírásnak zárómondatait, mert a bennünket érdeklő mondat is felbukkan:

„Százezren voltak. Hasonlatosan a Teremtés első napjához, melyen az Úr azt mondá: Legyen világosság! — a madarak a levegőt kiszorítván helyéről, ezt világossággal töltötték be rózsaszín lángolásuk oly sűrű anyagával, hogy a sötétség elköltözött az országút egész hosszáról, s kétoldalt is lefoszlott a mezők s mocsarak zöld felszínéről. Gondolnád, egy galaktika feküdt végig a Montánába vezető út fölé, fehér és rózsaszín lángokkal, melyek mind lejjebb ereszkedve, egy hosszú tüzes sávot vontak a kék égre, s *úgy elkápráztatták József szemét, hogy önkéntelenül levette lábát a gázzól, s lenyomta a féket.*” (A kiemelések az enyémeek. B. I.)

Idézett mondatunk sajátos szerepe ezzel véget ért, a jelenet érzékletességének, s mi több, költőiségének is szerves része volt, tehát valósághordozó feladatot látott el. Létezése azonban ezzel még nem merült ki. Ez a gyorsulások jelenete volt, a rákövetkező vi-

szont a lassulásoké lesz. Amikor ugyanis a látomás kiváltotta megrendülésében József fékezni kezdett, megtört a csend is. Útitársával folytatja dialógusát, s ezalatt szüntelenül lassít, amit a szöveg többször is sugall, hogy végül megálljon és kidobja a fiút a kocsiból. S minthogy a fiú kérdéseiben szólal meg elsősorban a lassulás-motívum, a jelenet drámai kétértelműségeinek tényéhez járul aktív módon. A tétovázó József (az előbbi jelenet mechanikus biztonsága ellenében) és a szorongó fiú (kidobja-e József, követeli-e nemi szolgálatait) lélektani helyzetét jellemzi az író a párhuzammal, amelyben egy szilárd, állandóan ismétlődő mondat felesel egy egészen laza, az esetlegességet is sugalló kifejezésformával.

Hogy Déry Tibor próza-építkezésének sajátos jellegével van dolgunk a fentebb megfigyeltekben, azt a Montánába érkezett hős és Manuel beszélgetésének mondatai bizonyítják. Itt is az ismétlődés jelenségét, majd az erre felelőnek a motívumát látjuk felbukkanni. Az előadás ritmusának fontos tényezőjéről van szó tehát itt is. Ami pedig ismétlődik, az a „szegény Józsefem” szerkezet. A regény 45. oldalán olvassuk:

„— *Szegény Józsefem*, végül hol állítottad le a kocsit? — kérdezte Manuel, szőke, körszakállas arcát a csöpögő ég felé emelve...”

Három sorral alább ismét ezt olvassuk:

„— Majd megvesz a hideg, *szegény Józsefem* — mondta Manuel...” A következő oldalon ismét felbukkan, egymás után kétszer is, megvilágítva ennek a „szegény Józsefem”-nek a szerepét: százalmas a hősünk, ahogy meg akarja találni feleségét a pop-fesztivál emberrengetegében. Mintha a hős iránt percről percre növekvő százalom kifejezése lenne, különösképpen, hogy írónk mesterfogással a jelző szerkezetet már a mostani második felbukkanásakor az idéző mondat beiktatásával mintegy szétfeszíti, s miként az enjambement a versben, a közbeiktatás külön hangsúlyt ad a szerkezet mindkét tagjának. Hősünk felesége után kérdezősködik, mire Manuel így felel:

„— *Szegény Józsefem* — mondta Manuel —, miért nem rúgod már fenékbe?

— Nem — mondta József — bírom. Szerencsétlen, nyomorult teremtés!...”

Az ötlet nyilván a fenti mondatban adott jelt magáról a „nem bírom” szétszakításával. A következő mondatban már a „szegény Józsefem” szerkezetben bukkan fel:

„— Miért volna szerencsétlen, *szegény* — mondta vigyorogva — *Józsefem?* . . .”

Ebben a szétszakított formájában még kétszer találkozunk egymás után, hogy azután átvegye József is:

„— . . . kezelték — mondta József — *szegény Manuelem* . . .”

Még hatszor bukkan fel a „szegény Józsefem” szerkezet, a hatodik így: „— Sóhajtasz, *szegény Józsefem* — mondta Manuel . . .” Alig tízoldalnyi szövegben érhető tetten ez a szerkezet — egy adott helyzet jellemzőjeként, mint a hősök sorsát illetően a baljóslat leng be, nem kis mértékben éppen a „szegény” vissza-visszatérő emlegetésével. Tarthatnánk csak a Manuel szóhasználatára jellemzőnek is, hiszen a regény 167. oldalán ismét megtaláljuk, s ismét Manuel mondatában, de már „szegény Beverlym” változatban, amire a „szegény Manuelem” replikázik. A szöveggörnyezet jelentéstartalma, de az egész esemény-helyzet is más. Ami azonos, hogy miként a regény elején József, most Beverly keresi Esztert — mintha a keresés-motívummal összefort volna ez a kifejezés, annál is inkább, mert a reménytelenség dallamát kell hordoznia, ami már a regény gondolati szférájára irányítja a figyelmet.

A *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* egész szövegét — a fentiek epizódikussága ellenében — a (nevezzük így!) „megszakítva folytatás” jellemzi. Ennek kifejezésbeli értékére, úgy tetszik, írónk munka közben ismert, s nyomban ezt a véletlent szövege törvényerejű jellemzőjévé avatta, s a regény majdnem minden sűrűsödési pontján alkalmazta. Most is ismétléssel van dolgunk, a három pont ( . . . ) ismétlődik az értelmi és a vizuális mozzanatok összejatszásával. A regény 16. oldalán, a nagy autós-látomás elmondásában figyelhetünk fel rá először, József monológjában:

„. . . Ha ez a felhőnyi madár megszállja Montánát . . .

— . . . megszállja Montánát — mondta József . . .”

Az erre következő harmadik bekezdésben ismét látjuk:

„. . . A dolmányos- és kormos varjú . . .

- . . . is mindentevő — válaszolta József . . .”

S nyomban erre egy más változatban (gondolatjel nélkül) bukkan fel:

„A vetési varjak . . .

. . . melyek mély kroá vagy krá hangon . . .”

Ismét sűrűsödik ez a mondat-megtörési kedv a regény 46—48. oldalán, József és Manuel első párbeszédeiben, amit talán pontosabban jellemezhetnénk, ha a két hős monológjának egymásba öltődött, éppen ezért kihagyásos, formájának nevezzük. Hőseink izgatottak, az író pedig takarékosan, de a lehetőség drámai mozzanatát jól kiaknázó módon fogalmaz. Idézzük egy részét, hogy lássuk is a szöveget:

„... végkimerülésig... — mondta József.

— ...közülük kettőt idegösszeroppanással... — mondta Manuel.

— ... az eső miatt a hangverseny szerencsére csak éjfélkor... — mondta József. — Így még idejében érkeztem, bár...

— ... tizenegy óra felé az eső elállt, szegény — mondta Manuel — Józsefem. A dombokon tábortüzeket gyújtottak...

— ... a kékre-zöldre fagyott emberek benzinkannákból locsolták... — mondta József.

— ... összesen tizenkilenc orvos és hat idegyógyász... — mondta Manuel.

— ... a nedves fát — mondta József.

— ... az Elsősegély sátraiban súlyos égési sebeket is...

— ... heroinos kábulatokban, akik kezükkel vagy lábukkal belenyúltak a tűzbe...” stb.

A regény-szöveget végigkíséri ugyan ez a megoldási mód, jelentéshordozó külön szerepet azonban a regénynek kb. a 110. oldalától kezdődően kap, egy-egy szövegszakaszban el is uralkodik, s változataiban kifejezésbeli lehetőségeit is megmutatja az író. Látjuk egyszerű közbeszólás (113. old.), az egyik hős mondanivalójának a másik általi átvételeként (114. old.), a látomás drámai formájaként (114. old.), amelynek ugyancsak vannak árnyalatai, hiszen a hősnő, Eszter, második világháborús emlékeibe ékelődik a több mint húsz esztendővel később lejátszódó esemény, hogy a belső monológ szívja fel, majd kezdődjék előlről szerepe. A regény 141. oldalán e megoldási mód keretében az író legsajátosabb, ilyenként csak egyszeri módon alkalmazott formáját is felkínálja. Szimmetrikus ismétlődésről van szó. Íme:

„— Amikor József váratlanul belépett a sátorba... — mondta Beverly.

— Amikor József egyszerre csak belépett a sátorba... — mondta Beverly.

— Amikor József belépett a sátorba — mondta Beverly —, hármasban voltunk...”

Egy bekezdés után ismét egy hármas-ismétlődés van:

„— Amikor Eszter váratlanul meglátta Józsefet... — mondta Beverly.

— Amikor Eszter egyszerre csak meglátta Józsefet... — mondta Beverly.

— Amikor Eszter meglátta Józsefet — mondta Beverly —, felugrott az ágyról...”

A Déry-próza e jelenségének az érdekessége azonban nem a stilisztikai önértékben van, hanem az író adta sajátos szerepében: az immár klasszikus, hagyományos epikus előadásmódot váltotta fel vele. Az epikus előadásmód átértelmezéséről van szó, a közlés és leírás feladatának a drámaira való átjátszásáról, egyben pedig a tömörítési szándék diadaláról is. A felesleges mondatok elhagyásának a lehetősége lett.

## 2.

A *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* példatár. Déry Tibor benne vonultatja fel kifejezési lehetőségeinek szinte a teljességét. A változni akaró írói kedv itt csapott magasra, s bár úgy látjuk, írónk minden újabb regényében mintegy újjászületik, valójában megelégszik egy-két kifejezésbeli újítás alkalmazásával, törvénnyé avatásával. Még a *Kedves bópeer...!* című regényében is, amely vizsgálati szempontunkból nézve két jól elkülöníthető részre tagolódik.

Az első felében a Déry-mondat mutatja magát teljes fényében: az a mondat típus, amelynek ünnepélyes lejtése a nagyon szembe-tűnő, mintha csak azt akarná bizonyítani, hogy van egészen modern hangszerezésű magyar körmondattal is — méltó versenytársa Kölcsey Ferencének vagy Eötvös Józsefének. Választékosan zengő mondatok ezek, az „emelkedettség” példamondatai, változatainak vizsgálata nyilván külön tanulmányt igényel. Megelégszünk tehát egyetlen példával:

„...Ha a kisfiam fel nem lázad ellenem, jellegzetes zászlóbon-tásával, észrevétlenül folytatom az öregedést; ezt annál könnyebben megtehettem, mert a hajam akkor is már hófehér volt, s az arcom még ma sem ráncosabb — vagy alig —, emlékezőtehetségem pedig csak annyit kopott, amennyit egy barackfalevél a szél egy fuvalla-

tától; majdnem egyforma erővel tudtam felidézni, úgy emlékszem, egy tíz évvel azelőtt vagy egy tegnapi történet eseményt . . .”

Ám hogy az ilyen összetett mondatoknak a „költői” zengését kell előcsalniok, az is nyilvánvaló, sokuk éppen ezért a verssel látszik kacérkodni. Nem lehet azonban csak önmagukban vizsgálni ezeket a mondatokat — eloszlásukban is írói „titok” van: hány ilyen s ehhez hasonló mondatra jut rövidebb lélegzetű, rendszerint hasonlat vagy metafora nélküli, az ugyancsak megszámlálást érdemel. Nem mindegy, hogy egy, kettő vagy három, hiszen segítségükkel jut a nagy s nagyon is jellegzetes Déry-mondat megfogalmazásához az író, ritmus-igénye mélyről jövő ösztönzéseinek engedelmeskedve, egygyé ötvözve képet és gondolatot. A *Kedves bópeer . . .!* sajátossága az ilyen mondat-szövetnek a patinája. Gyakrabban, mint más regényeiben, itt szokatlan szóhasználata tűnik szemünkbe. Feltűnhetett ugyan a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* című regényében is a mondat: „Ami elkezdődik, az fejeztessék is be.” (8. old.), ám abban nem kapott társakat. A *Kedves bópeer . . .!* első felében különösen a ritkábban használt igemódok szaporodtak el, s éppen jelenlétük az, ami a Déry-mondatoknak patinás hangulatot kölcsönöz, a ritkán használt szavakkal egyetemben. A „feljegyzendő”, a „megsemmisítendő”, az „érvényesítendő”, a „megvizsgálendő” vagy a „kiküszöbölendő” tónusadó szerepére gondolunk, mit a „szükségeltetik” típusú alakok színeznék; a nyolcvanéves regénybeli író stílusvilága — a modern idők elleni e gyöngye páncél — megidézésének a feladatával társítottan. Él-e más műveiben is ezekkel az igemódokkal s igeidőkkel, ne vizsgáljuk most, s azt sem, hogy írónkra nézve mennyire bírnak jellemző erővel. Itt a tudatosság fokára emelkedetten érzékeljük jelenlétüket, éppen ezért a *Kedves bópeer . . .!* jellemzői között kell számon tartanunk.

Akárcska a regény második felében a francia mondatokat és fordulatokat! A magyar nyelvű szövegbe szövésük örömet alighanem a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*-ban ismerte meg, amikor fellépteti Marianne-t, a kanadai francia orvosnőt, aki férjével van a fesztiválon. Előbb egy „Excusez moi!” hangzik fel, majd erre egy teljes mondat:

„— Jaime ces ombres amoureuses de liberté kedvelem e szabadságba szerelmes árnyakat que préferent l'angoisse de la mort kik inkább a halálfélelem kínjait választják a l'ennui de la routine mint a köznapiok unalmát.” (60—61. old.).

A *Kedves bópeer . . .!*-ben a Catherine—Kati—Katica fellépte in-



dokolja a francia szavak jelenlétét a mondatokban. Különösen, hogy az író egy mondatában minősíti is problémánkat: „Ború és nevetés oly gyorsan váltogatta egymást lányos kedélyében, mint magyar szavai francia gondolatait...” Éppen idézett mondatunk figyelmeztet külön sajátosságokra is: nem egy jó franciasággal és rossz magyarsággal beszélőt kell az írónak jellemeznie a szóhasználat lefényképezésével, megelégszik tehát néhány francia beszédfordulat, közhely, ismétlésével. Ezek első sorozatában felvonul szinte valamennyi: „— Tizenhét múltam, mon cher beau-père — mondta Kati...” Vagy: „— Mon cher beau-père, vous êtes charmant.” Mire a főhős válasza jön a „ma belle-fille” emlegetésével. Törvény van azonban ezeknek a kifejezéseknek az előfordulásában: ők adnak a hősök élete szempontjából fontos helyzetek leírásában nyomatékok a mondatoknak. Csak egy példát idézünk abból az epizódból, amelyben a főhős leveszi a fiatalok szobája faláról a képét. A fiatalasszony vissza akarja kérni a képét:

„— Bátran? — mondtam. — Azt kétlem. De jöjjön csak közelebb, ide, az íróasztalomhoz. Fontos közlendőm volna a kisasszony számára.

— Inkább itt maradnék az ajtóban — mondta *ma belle-fille* konokul. — Köszönöm, de nem akarnám már soká zavarni.”

Ezeket a szavakat mérhetjük a fiatalasszony magyarosodását, még inkább pedig a főhős kiengesztelődését, s mi több: szerelemre lobbanását is. Amikor például a „mon cher beau-père...! „kedves bópeer”-ré válik: „— Bópeer — mondta szemlátomást felizgulva, de illedelmesen —, kedves bópeer!” Az engesztelődés folyamata mérhető a Catherine—Kati váltásán is. A regénynek ugyanazon az oldalán találjuk például mind a kettőt. Amikor közvetlenül beszél a hős a fiatalasszonnyal, akkor Catherine-nek szólítja, amikor ellenben róla beszél, már „Kati”, sőt „Katica”. Hogy írónk ugyanezt csinálja meg az avigononi hídról szóló közismert francia dalocska idézésével, szinte mondanunk sem kell. Előbb csak töredékét olvashatjuk (a fiatalasszony akkoriban érkezett meg) a dalocskának: „... on y danse... on y danse”, az idő múlásával azonban, amikor a főhős önelemzésében eljut a felismeréshez, hogy szerelmes menyébe, hogy „még felismeri a tündéreket”, tehát hogy a fiatalasszony jelenléte betölti egész világát, kibomlik a dal szövege is, a dalé, „amelynek csak a hang az anyaga, egy kis hangé, melynek a fiatal-ság az anyaga, a fiatalságé, amelynek az öröm az anyaga”. Amikor hősiünknek csak egy a vágya, „megsimogatni a lélegzetét” az asz-

szonykának. Az „anyagtalán boldogság” dallama szárnyal tehát, s olvashatjuk is az azt hordozó két sort: „Sur le pont d’Avignon On y danse, on y danse...” Valójában az epikusnak, a prózaírónak az Idő felett aratott mikrogyőzelmét látjuk ebben s az ilyen megoldásokban, a stílussal győző író, aki — mint éppen ebben a regényében írta — „egy-egy jól kanyarított mondattal” szerez örömet lelkének.

Ez vonatkozik *A félfülű* című Déry-regényre is, amelyben a kritikusok kisebb gyönyörűségüket lelték, mint a többiben. Valójában ez a látszólag igénytelenebb szöveg is tele van írói remekléssel, olyan megoldással, s leleménnyel, amit tudomásul kell vennünk. S mi több, olyan szövegrészletekre bukkanunk ebben, amelyek a magyar prózastílus szempontjából is jelentőséggel bírnak, különösen, ha fogalomvilágának alakulástörténete szempontjából vizsgáljuk. Idézzük példaként egyik bekezdését: modern korunk egy fogalomköre szókincsének itt látjuk stíluselemmé nemesedni egyik szavát. Használták nyilván más prózaírók is — nem emlékszünk azonban, hogy ennyire szervesen beépülten láttuk volna:

„Csönd lett a völgyben. Egy villám cikázata tűnt fel a távoli hegyek fölött, de hangja elernyed, mire a völgybe ért, csak a fenyvetés *kódüzenete* jutott el az emberi és állati idegpályákra...” (A kiemelés az enyém. B. I.)

S megjegyzés nélkül elmehetünk-e a regény eső-epizódja mellett? Hogy milyen „költői”, s egyben mennyire mélyen valóságosat megmutató lehet a modern próza — egy író csorduló érettségének a teljesítményeként, ezen lemérhetjük. Az írói „anyagelvűség” itt már dalra kél. A leírásban a „félfülű” anyja meztelenre vetkőzik, és kiül a nyáresti római záporba lakása erkélyén, „gyarló testét felékesítve az eső gyöngyfonalaival”:

„... Az eső zuhogott. Figyelte és hallgatott. Egész testével viszanézett rá. Nedves arcáról az esőcseppek megannyi könnycseppként futottak le mellére, bekerítették, lecsorogtak bimbóira, tovább ereszkedtek, összegyűltek ágyéka erdejében. Az esőnek sokféle hangja van: az anya teste erre is figyelt. Az erkély kőkoralátja bádoggal volt befödve: az eső egy díszszemlére vonuló század dobpergését verte ki rajta. Vagy egy kivégzés sortüzét? A kőpadlóra zuhanó csöppek puhábban szóltak, estük után újra felugrottak a magasba, majd ismét lehullva, már hangtalanul vesztették el eszméletüket. Azok az esőcseppek, melyeknek a nád karosszékek alá terített rafiaszönyegek jutottak osztályrészül, csak egy-egy lágy

pukkanással jelezték érkezésüket és elmúlásukat, az itt-ott felgyűlő kis tócsák cuppogva fogadták be az égbolt anyagelvé aprócska üdvözléteit, míg az erkély alatt elvonuló nagy, szelíd gesztenyefák sora sustorogva oly vidám zúgással ünnepelet, mintha az eső végképp kiváltotta volna őket aszfaltsivatagos rabságukból. Egy idő múlva az anya meztelen szíve is szárnyra kapott és felszállt.”

Nem a leírásban gyönyörködő öncél diadalmaskodik ebben a részletben sem: a regény teljes eseménysora is felrajzolódik az aszszociációkban: a fiú halálának a lehetősége a „kivégzés sortüze” képzetben, s a megszabadítása és megszabadulása reménye a szelíd gesztenyefák aszfaltsivatagos rabságból való kiváltódottságuk felett érzett öröm emlegetésében.

A *félfülű* című Déry-regény ad alkalmat a *stb.*-ről is értekezni. Szépirodalmi szerepben alighanem ezt a rövidítést itt látjuk először, s már mondanunk sem kell, az írói tudatosságot jellemző módon. Első ízben (8. old.) azzal kapcsolatban, hogy a hőst megszokott módon, „a hagyományok szentesítette klasszikus minta szerint” rabolták el:

„A gumitalpak hirtelen felcsattanására a fiatalember már meg sem fordulhatott: egy tarkóütés *stb.*, *stb.* Elterült a földön *stb.* Föl-emelték *stb.* Mire ájulásából magához tért, már egy lefüggönyözött autó hátsó ülésén találta magát, jobbról-balról egy-egy marok szorításával a karjain *stb.*, *stb.* . . .”

Másodsor (68. old.) a főhős gondolataiban, szavajárásaként:

„Vajon mi végre születtem *stb.*, *stb.*, gondolta ifj. Hamilton. Hogy megizzasszak egy lágyszívű rendőr ezredest *stb.*, *stb.*? . . . a válasz nem látszott kielégítőnek. Úgy tudjuk, hogy a fiatalember ekkoriban már fél füllel is világosan hallotta a föld közeli és távoli farkascordáinak vonítását *stb.*, *stb.*, ártatlansága lefoszlott róla, mint a magzatburok a világra igyekvő embrióról. Mivégre igyekszik a világra *stb.*, *stb.*, kérdezte magában a fiatalember . . .”

Az író pedig mintha megszerette volna ezt a *stb.*-s kifejezést: negyedszer már közlést tartalmazó mondatban, tehát az eseményeket elbeszélő részletben bukkan fel (100. old.) — méghozzá a következő, hagyományt tipró módon. Egy bekezdés kezdődik vele:

„*Stb.*, *stb.* Tíz nap feszült várakozás *stb.* A tizenegyedik napon a Messagero szerkesztőségében a telefon megszólalván . . .”

Kipróbálja tehát a *stb.*-nek a teherbíró képességét, mondanivalót hordozó szereppel ruházza fel — legyen a polgári modern világrénd „tükre”, az olvasóra bízva, ennek a világnak sietős életére vagy

embertelenségére asszociáljon-e inkább. Alapvetően ugyanis id. Hamilton Györgyöt, a multimilliomost, jellemzi a *stb.*-vel. Például abban a jelenetben, amikor a „félfülű” fiú anyja meglátogatja az öregurat angliai kastélyában (88. old.):

„Tudomásunk szerint a park bejáratánál állomásozó kapuőrség, a magántulajdon elvére hivatkozva, nem óhajtotta beengedni, és csak az anyai szív közismert türelme és kitartása *stb.*, *stb.* Kocsijában két állig felfegyverzett testőr helyezkedett el *stb.*, *stb.* Töltött revolverrel kezükben *stb.* Az egyik a kormánykeréknél *stb.* A kastély bejáratához vezető árnyas úton további testőrök cirkáltak, vérebeik társaságában *stb.*, *stb.*...”

S abban az ideológiai krédóban is, amely a mű utolsó lapjain szólal meg id. Hamilton György szózatában — ironikus felhangként:

„— A tőkés társadalmi rend híve vagyok *stb.* *stb.* — mondta a nagyapa a vásznon. — A szabad verseny munkára kényszerít, tehát értelmet ad az életnek *stb.*, *stb.* Amerikát a munka tette nagyvá *stb.*, *stb.* Munkaerkölcs nélkül népek és nemzetek hanyatlásnak indulnak, elpusztulnak, a történelem vihara elsöpri őket *stb.*, *stb.* Lásd a régi Rómát *stb.* Isten nem büntetésből úzta ki Ádámot és Évát a Paradicsomból, hanem mert meg akarta őket tanítani a legfőbb jóra, a munkára *stb.*...” (A kiemelések az enyémekek. B. I.)

A *Kyvagioként* olvasva ismét egy zárt, csak erre a regényre jellemző kifejezésvilággal találkozunk. Tanulmányunk során érintettük már néhány alapvető jellegzetességét, említettük epizódjait, amelyek egy sajátosan értelmezett és alkalmazott helyzetkomikumon alapulnak, túlzásait, amelyekben egyszerre versenyez egy Hány Jánossal és egy Felix Krull-lal, „geg”-jeit, amelyeket a húszas években írt dadaista dráma-megoldásaiban próbált ki először. További részletezésüktől el is tekinthetünk tehát, hogy figyelmünket olyan kifejezésjelenségekre irányítsuk, amelyekkel ugyan már találkoztunk, de a *Kyvagiokén*ben új szerepben szemlélhetünk. A ritkábban használt, a köznyelvben már feledésre ítélt igemódok és igeidők alkalmazásáról kell beszélnünk, minthogy ezek arra ösztönzik a regény olvasóját, hogy a monarchiabeli hivatalos nyelvre gondoljanak. A főhős kiszolgáltatottságának a tényeit hivatott ez a szóhasználat hirdetni. Beszédes példával bizonyítsunk: „Tíz évvel fiatalabb, György nevű öccse születésekor is több hétre *eltávolított* a házból, s nagyanyja Damjanich utca 28/b alatti lakásában *szállásoltatott el*, érzékeny fiú-fülét ne ériék az emberszületés véres színjátékának jajkiáltá-

sai . . .” (21. old.) Egy másik változatban pedig így látjuk: „Természetes, hogy Mariedl nevű bécsi menyasszonya, nevetséges nem nélküli babáival együtt is skartba *téttetett*, legalábbis ideiglenesen: méltóbb szeretőre jussolhat, aki a sic itur ad astra meredek pályájára lép. Polikárp nem tudhatta, hogy vagy harminc év múlva volt jegyesének szép, vörös hajú lánya, Yvette egy nap *fölkeresendi* berlini albérleti szobájában, s mivel a házigazda még ágyban volt, levetkőzik, s anyja iránt érzett kegyeletből meztelenül melléje fekszik, ám ugyancsak anyja iránt érzett kegyeletből egy óra múlva majd szűzen *elbocsáttatik* . . .” (23. old.). S amikor második világháborús szenvedéseinek lezáródásáról beszél, a regény Polikárpjáról ezt mondja: „Testi léte tehát *megmenekedvén*, Polikárp figyelmét a léten túlba szótt, örök dolgok felé fordíthatta . . .” (149. old.). (A kiemelések az enyémeek. B. I.)

E regényt alapvetően jellemzi a hősök beszédének differenciáltsága is: Déry joyce-i ambícióinak szép fegyverténye. Kitetszik ez, ha csak a regény két nyelvi pólusának példáit idézzük, a kispolgárit és a proletárt. Kyvagiokén apja például így oktatja 13 éves fiát:

„— A pénznek, a legfőbb jónak a megszerzésére többféle változat kínálkozik, édes fiam — mondta az apa. — Ezek közül a rablógyilkosság, a tolvajlás, a zsarolás nem ajánlható, mert a Btk. paragrafusaiba ütközvén, az ember könnyen megütheti a bokáját; ezeket tehát — ha nem muszáj! — elmulaszd! Kispolgári természetem sugallatára azt ajánlanám, fiam, ne a durván rikoltozó pénz megszerzésére végy irányt, hanem finom összeköttetéseket szerezz, amelyekre ügyes váltógazdálkodással jóval könnyebb szert tenni, mint bármily simán a más ember zsebébe nyúlni. A jó összeköttetés még a pénznél is többet ér.”

Az ifjú forradalmár ellenben a következő módon fogalmaz feleségével, Olgával, beszélgetve:

„— Szeretlek — mondta Polikárp —, bár származásra a polgársághoz, sőt, rosszabb, a kispolgársághoz tartozol.

— Az miért baj? — kérdezte Olga.

— Édesapád, kit egyébként személy szerint tisztellek — mondta Polikárp —, két segédet dolgoztatván, kiket kizsákmányol, az elnyomó uralkodó osztály tagja.

— A szabásza többet keres nála — mondta az ifjú hölgy.

— Bár ugyanakkor — folytatta Polikárp elgondolkozva —, mint értéktöbbletet termelő, rosszul fizetett hivatalnok, téged is elnyomnak és kizsákmányolnak.

— Nem érzem — mondta Olga. — Jó fizetést húzok a minisztériumban.

— A feudalizmus—kapitalizmus osztályérdekeit szolgálván!

— Mint az altisztünk is — mondta Olga.”

Mikrometszeteket ígértünk írásunk címében, itt abba is hagyhatjuk vizsgálódásainkat, a *Kyvagiokén*nek arra a kitételére való hivatkozással, amelyben az írást Déry Tibor „mondatok szerkesztésének” minősíti, és „bonyolult és boldogító öntükrözésnek” is nevezi. Ennek titkait felfedni a legszebb feladatok egyike.